Su Ayinleri: Hitit Anadolusu'nda Kutsal Peyzajların Oluşumu ve Algılanışı[1]

N. İLGİ GERÇEK

Giriş

Hitit arşivleri, neredeyse 500 yıllık bir dönemi kapsayan yaklaşık 30.000 çivi yazılı tablet ve tablet parçasından oluşmaktadır. Bu arşivler, Hitit devletinin yaklaşık MÖ 1650 civarında, merkezinde Hattuşa'nın bulunduğu Kızılırmak yayı içindeki bölgede kuruluşundan, egemenliği ve varlığı kendi çekirdek bölgesinin çok ötesine geçen bir imparatorluğa dönüşmesine ve yaklaşık MÖ 1190 yılındaki çöküşüne kadar uzanan tarihinin izlerini sürmektedir.[2] Hattuşa'da ve diğer eyalet merkezlerinde bulunan metinlerin büyük bölümü Hitit diniyle ilgilidir. Bunların arasında ilahiler ve dualar, ritüeller, kült envanterleri, kehanet teorisi ve uygulama metinleri ile tek başına Hitit arşivlerinin yaklaşık %40'ını oluşturan şaşırtıcı sayıda bayram metni bulunmaktadır.[3] Yakın Doğu'nun Geç Tunç Çağı'na daha geniş bir kronolojik ve bölgesel açıdan bakıldığında, Hitit dini belgelerinin zenginliğinin ve çeşitliliğinin eşi benzeri yoktur. Bu durum, Geç Tunç Çağı ya da "Hitit" Anadolusu'ndaki inanışı çeşitli yönleriyle incelememize olanak tanımaktadır.[4]

Suyun Hitit dünyasındaki ve kültündeki önemini ne kadar vurgulasak azdır.[5] Bu ya-

1 Bu çalışma, İtalya Üniversite Bakanlığı'nın F.A.R.E. programı tarafından desteklenip finanse edilen TeAI projesi kapsamında Misafir Araştırmacı olarak Verona Üniversitesi'nde bulunduğum süre içerisinde tamamlanmıştır. Romina della Casa ve Müge Durusu-Tanrıöver'e bu çalışmanın taslaklarını okuyup yorumladıkları için teşekkür ederim. Her türlü hata ve eksiklik tarafıma aittir.

2 Hitit tarihi ile ilgili son dönem çalışmaları için, bkz. Stefano de Martino, "Hatti: From Regional Polity to Empire," *Handbook Hittite Empire: Power Structures*, ed. Stefano de Martino (Boston, Berlin: De Gruyter Oldenbourg), 205–70 ve Alvise Matessi, "History, Society, and Culture in Anatolia and Neighboring Regions during the Hittite Period (Ca. 1650–1190 BCE)," *Contacts of Languages and Peoples in the Hittite and Post-Hittite World*, ed. Federico Giusfredi, Alvise Matessi ve Valerio Pisaniello, cilt 1, *The Bronze Age and Hatti* (Leiden, Boston: Brill, 2023), 108–58.

3 Daniel Schwemer, "Quality Assurance Managers at Work: The Hittite Festival Tradition," *Liturgie order Literatur: Die Kultrituale der Hethiter im transkulturellen Vergleich,* ed. Gerfrid G. W. Müller (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2016), 12, n. 7. Hitit arşivlerinin yapısı ve içeriği üzerine bilgi almak için, bkz. Theo van den Hout, *A History of Hittite Literacy: Writing and Reading in Late-Bronze-Age Anatolia (1650–1200 BC)* (Cambridge: Cambridge University Press, 2020) ve Jörg Klinger, "The Hittite Writing Traditions of Cuneiform Documents," *Handbook Hittite Empire: Power Structures*, ed. Stefano de Martino (Boston, Berlin: De Gruyter Oldenbourg), 121–39.

4 Aşağıda, aksi belirtilmedikçe, "Hitit" ve "Hitit Anadolusu" terimlerini merkezinde Hattuşaş'ın bulunduğu Geç Tunç Çağı devleti ve Hitit yönetiminin etkin olduğu bölge ve dönemler için kullanacağım. Her ne kadar Hitit arşivleri merkezde konumlanmış seçkin bir azınlık tarafından hazırlanıp oluşturulmuş olsa da, muhtemelen Hitit devletinin tebaaları, komşuları ya da vasalları durumundaki kültürel çeşitliliğe sahip Anadolu topluluklarının dünya görüşlerini, algılarını ve kült uygulamalarını kısmen de olsa temsil etmekteydi. "Hitit", "Hititler", "Anadolu" ve "Anadolulular" terimlerinin kullanımı için, bkz. van den Hout, *History of Hittite Literacy,* 8.

5 Suyun benzer şekilde Roma dininde oynadığı merkezi rol için, bkz. Fransisco Marco Simón, "Monumentalisation of Watery Cults in Tarraconensis and Lusitania," *Sacred Landscapes in Antiquity: Creation, Manipulation, Transformation,* ed. Ralph Häussler ve Gian Franco Chiai (Oxford ve Philadelphia: Oxbow Books, 2020), 133.

şamsal, arındırıcı, tedavi edici ve iletken madde hem yazılı hem de arkeolojik kaynaklarda yaygın şekilde karşımıza çıkmaktadır. Zengin ve çeşitli metinler, su unsurunun Hitit kültü içerisindeki (lokasyon, madde, kanal veya fail olarak) ve Anadolu topluluklarının peyzajlarını nasıl algıladıkları, inşa ettikleri ve bunlarla nasıl etkileşime girdikleri konusundaki çeşitli rollerine tanıklık etmektedir. Benzer şekilde arkeolojik kayıtlar da bize hem kent içi hem de kent dışındaki kutsal peyzajların su ile ilgili unsurlarına dair çok sayıda belge sunmaktadır. Suyun bilhassa kült bağlamlarında kullanımı ve anlamları, özellikle son birkaç onyıl içinde önemli bir akademik çalışma külliyatı yaratmıştır.[6]

Peyzaj—hem bir analiz birimi hem de teorik bir çerçeve olarak—Hitit Anadolusu üzerine yapılan son araştırmalarda da benzer şekilde öne çıkmıştır.[7] Bu araştırmalar kapsamında, sembolik ve kutsal peyzajlar üzerine yoğunlaşan, peyzaj anıtlarından (kutsal havuzlar veya anıtsal kaya kabartmaları gibi) mitolojik kompozisyonlara veya dini metinlere kadar uzanan yazılı ve/veya arkeolojik verileri inceleyen çeşitli çalışmalar yayımlanmıştır. Bu çalışmalar genellikle ya geniş anlamda "kutsal alanlara" odaklanmakta[8] ya da belirli bayramları veya kült alanlarını/merkezlerini incelemektedir.[9] Öte yandan, kutsal peyzajların algılanışı, oluşturulması, deneyimlenmesi ya da temsili üzerine çok az şey yazılmıştır.[10]

6 Literatürdeki en güncel kaynaklar için, bkz. N. İlgi Gerçek, "Rivers and River Cults in Hittite Anatolia," *Cult, Temple, Sacred Places: Cult Practices and Cult Spaces*, StBoT 66, ed. Susanne Görke ve Charles W. Steitler (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2020), 254, n. 2. Denizin Hitit kültündeki rolü için, bkz. Gary Beckman, "The Sea! The Sea! A Rite from the South of Anatolia (CTH 719)," *Saeculum: Gedenkschrift für Heinrich Otten anlässlich seines 100. Geburtstags*, StBoT 58, ed. Andreas Müller-Karpe, Elisabeth Rieken ve Walter Sommerfeld (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2015), 15–16 ve literatürdeki önceki çalışmalara atıfları da içeren bir kaynak için, bkz. Sevgül Çilingir Cesur ve Michele Cammarosano, "Hitit Büyü Ritüellerinde Deniz," *Hititlerden Günümüze Anadolu'da Dini Törenler ve Tören Mekânları*, ed. İlknur Taş (İstanbul: Ege Yayınları, 2020).

7 Eski Anadolu'daki peyzaj araştırmalarına genel bir bakış için (literatürde yer alan daha önceki çalışmalara atıflarla birlikte), bkz. Ömür Harmanşah vd. "The Archaeology of Hittite Landscapes," *Journal of Eastern Mediterranean Archaeology & Heritage Studies* 10, no. 1 (2022): 2–6. Ayrıca bkz., Michele Massa vd., "A Landscape-Oriented Approach to Urbanisation and Early State Formation in the Konya and Karaman Plains, Turkey," *Anatolian Studies* 70 (2020): 45–75; Alvise Matessi, "The Making of Hittite Imperial Landscapes: Territoriality and Balance of Power in South-Central Anatolia during the Late Bronze Age," *Journal of Ancient Near Eastern History* 3 (2016): 117–62.

8 Gary Beckman, "Intrinsic and Constructed Sacred Space in Hittite Anatolia," *Heaven on Earth: Temples, Ritual, and Cosmic Symbolism in the Ancient World. Papers from the Oriental Institute Seminar Held at the Oriental Institute of the University of Chicago 2–3 March 2012*, ed. Deena Ragavan, OIS 9 (Chicago: Oriental Institute, 2013), 153–73 ve Susanne Görke, "Hints at Temple Topography and Cosmic Geography from Hittite Sources," *Heaven on Earth: Temples, Ritual, and Cosmic Symbolism in the Ancient World. Papers from the Oriental Institute Seminar Held at the Oriental Institute of the University of Chicago 2–3 March 2012*, ed. Deena Ragavan, OIS 9 (Chicago: Oriental Institute, 2013), 41–54.

9 Örnek için şu yayındaki çalışmalara bakınız: Anacleto D'Agostino, Valentina Orsi ve Giulia Torri, ed., *Sacred Landscapes of Hittites and Luwians: Proceedings of the International Conference in Honour of Franca Pecchioli Daddi, Florence, February 6th–8th 2014* (Floransa: Firenze University Press, 2015) ve Susanne Görke ve Charles W. Steitler, ed., *Cult, Temple, Sacred Places: Cult Practices and Cult Spaces*, StBoT 66 (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2020).

10 Örnek için, bkz. Romina Della Casa, "Symbolic Representation of the Sacred Space/Landscape in the Telipinu Myth," *Proceedings of the Eighth International Congress of Hittitology (Warsaw, Poland, September 5–9, 2011)*, ed. Piotr Taracha ve Magdalena Kapeluś (Varşova: Agade, 2014), 263–76; Romina Della Casa, "Hittite Symbolic Landscapes: An Analysis from the Standing Point of Myths," *IX. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri, Çorum 08–14 Eylül 2014*, ed. Aygül Süel (Çorum: Çorum Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2019), 211–36; Romina Della Casa, "A Problem of Meaning: Variations in Hittite Landscape as Narrated in the Sun-god's *mugawar* (CTH 323)," *Hrozný and Hittite: The First Hundred Years. Proceedings of the International Conference Held at Charles University Prague, 11–14 November 2015*, ed. Roland I. Kim, Jana Mynářová ve Peter Pavúk (Leiden: Brill, 2020), 484–98; Ömür Harmanşah, *Place, Memory, and Healing: An Archaeology of Anatolian Rock Monuments* (Londra: Routledge, 2015); Ömür Harmanşah, ed., *Of Rocks and Water: Towards and Archaeology of Place* (Oxford ve Oakville: Oxbow Books, 2014).

Su unsurunu ve kutsal peyzajları konu alan iki araştırma alanını birleştiren bu çalışma, Hitit metinlerinde görüldüğü üzere, Hitit Anadolusu'nda kutsal peyzajların ve ritüel peyzajlarının oluşturulması ve algılanmasında nehirler, pınarlar, dereler ve göletler gibi suyun ve su kütlelerinin anlamlarını ve rollerini araştırmaktadır. Çalışma, araştırmanın çerçevesini oluşturan analitik terim ve kavramlar üzerine bir tartışma ile başlayıp bunların metinsel kayıtlarda yer alan *emik* (veya yerli) terim ve kavramlarla nasıl ilişkilendiğini ele alacaktır. Daha sonra da suyun, insanların kutsal peyzajları oluşturma, dönüştürme ve bu peyzajlarla etkileşime girme sürecinde faydalandığı bir araç ya da madde olarak failliğini ve rollerini irdeleyecektir.

Terimler ve Tanımlar

Bu çalışma, her biri kendine özgü bir akademik düşünce ve tartışma geçmişine sahip olan karmaşık kavramları ele almamızı gerektirmektedir. İlk kavram, aynı zamanda araştırmanın ana analitik birimi olan *peyzaj*dır. Bugünkü coğrafi ve antropolojik kullanımıyla peyzaj terimi, çevre, doğa, coğrafya veya topografya gibi kendisiyle ilişkili kavramlardan, temelde bireyin öznel deneyimine odaklanması bakımından ayrılır; başka bir deyişle peyzajlar, orada yaşayan insanlar tarafından oluşturulur, algılanır ve dönüştürülür.[11]

Peyzaj, kendisini oluşturan özelliklerin toplamından daha fazlası olup[12] onu seyreden bireylerin ya da grupların çağrışımları ve eylemleri aracılığıyla anlam "bulur."[13] Bir peyzajın oluşturulması ne tekil bir olay ne de tek taraflı bir iştir; bunun yerine peyzajlar, insanlar ve çevreleri arasında karşılıklı olarak şekillenen ve her iki tarafın da fail olduğu etkileşimler tarafından oluşturulan ve devam etmekte olan süreçler olarak görülmelidir.[14]

Aynı şekilde, *kutsal peyzajlar* da kültürel yapılar olarak anlaşılmalıdır çünkü peyzajı algılamanın ve onunla etkileşim halinde olmanın belirli bir biçimine işaret ederler; ancak aynı zamanda doğal çevrenin bir parçasıdırlar ve bazı fiziksel özelliklere sahiptirler.[15] Doğal ve insan yapısı özellikleriyle peyzaj, insanların "özellikle ruhani veya dini nitelik taşıyan" algıları, deneyimleri ve eylemleriyle *kutsal* peyzaja dönüşür.[16] Bunlar hem belirli yerlere atfedilen sembol, hikâye ve mitler gibi soyut unsurları hem de performans ve fiziksel yapılar gibi somut unsurları içermektedir. Buradaki tartışma için en uygun olan *kutsal peyzaj* tanımı, Kathryn Reese-Taylor tarafından Mezoamerika'daki kutsal yerler ve peyzajlar üzerine yapılan araştırmada ortaya konulan tanımdır:

11 D. W. Meinig, "The Beholding Eye: Ten Versions of the Same Scene," *The Interpretation of Ordinary Landscapes: Geographical Essays*, ed. D. W. Meinig ve John Brinckerhoff Jackson (New York: Oxford University Press, 1979), 1.

12 Meinig, "The Beholding Eye," 1.

13 Christopher Tilley ve Kate Cameron-Daum, "The Anthropology of Landscape: Materiality, Embodiment, Contestation and Emotion," *Anthropology of Landscape: The Extraordinary in the Ordinary*, ed. Christopher Tilley ve Kate Cameron-Daum (Londra: UCL Press, 2017), 20, http://www.jstor.org/stable/j.ctt1mtz542.7. Pasajın tamamını alıntılamakta fayda var: "Peyzajlar... topografileri, jeolojileri, bitkileri ve hayvanları, insanları ve onların biyografilerini, sosyal ve siyasi ilişkileri, maddi şeyleri ve anıtları, hayalleri ve duyguları, söylemleri ve temsilleri ve üzerlerinde çalışılmasını sağlayan akademik disiplinleri bir araya getirir. Dolayısıyla peyzajlar değişken ve bütünsel bir yapıya sahiptir; sürekli değişir ve daima var olma ve oluş sürecindedir."

14 Tilley ve Cameron-Daum, "The Anthropology of Landscape," 20.

15 Ralph Häussler ve Gian Franco Chiai, "Interpreting Sacred Landscapes: A Cross-cultural Approach," *Sacred Landscapes in Antiquity: Creation, Manipulation, Transformation,* ed. Ralph Häussler ve Gian Franco Chiai (Oxford ve Philadelphia: Oxbow Books, 2020), 1, 3; Katharina Zinn, "Creating and Conserving Sacred Landscapes: Abydos and Amarna – Keeping the Spirit Alive?," *Sacred Landscapes in Antiquity: Creation, Manipulation, Transformation,* ed. Ralph Häussler ve Gian Franco Chiai (Oxford ve Philadelphia: Oxbow Books, 2020), 298.

16 Kathryn Reese-Taylor, "Sacred Places and Sacred Landscapes," *The Oxford Handbook of Mesoamerican Archaeology*, ed. Deborah L. Nichols (Oxford: Oxford University Press, 2012), 752–64, https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780195390933.001.0001. Reese-Taylor'ın "eylem"e daha fazla vurgu yapan tanımı, burada "algı"yı da kapsayacak şekilde değiştirilmiştir.

> Kutsal peyzaj coğrafi bir bölgeye yayılmış, zaman ve mekâna dayalı bir dokudur ve çeşitli kutsal alanlarda gerçekleştirilen tüm ritüelleri bir anlatı çerçevesinde bütünleştirir.[17]

Bu çalışmada, kutsal peyzajların oluşturulmasında ritüel faaliyetlerinin rolünü vurgulamak amacıyla, daha spesifik bir analiz birimi olan *ritüel peyzaj* da ele alınacaktır. Ritüel peyzaj, bu bağlamda, bir tür *eylem yeri* (*task-space*) yani tekrarlanan ve birbiriyle ilişkili olan insan faaliyetleri tarafından oluşturulmuş bir alan olarak görülebilir.[18]

Geçmişte var olan kutsal ve ritüel peyzajları, anıtlar, objeler ya da peyzajın kendisi gibi arkeolojik olarak tespit edilebilen maddi kalıntıların yanı sıra, yazılı kaynaklarda izini sürebileceğimiz, peyzaja atfedilmiş sembolik anlamlar aracılığıyla da incelenebilir.[19] O halde bizim görevimiz, Hitit Anadolusu sakinlerinin yaptığı gibi, kutsal ve ritüel olanı görmenin, hayal etmenin ve onunla ilişki kurmanın yollarını yazılı kaynaklardan çıkarmaya çalışmaktır. Bu amaçla, ilk olarak bu terimlerin ve analitik kavramların *emik* terimlerde ve tanımlamalarda karşılık bulup bulmadığı sorusunu ele alalım.

Emik Terimler ve Kavramlar

Hitit arşivlerinde hem Hititçe hem de diğer dillerde suya ve su kütlelerine atıfta bulunan şaşırtıcı sayıda ve çeşitlilikte terim bulunmaktadır. Bunlar arasında topografik doğal unsurlar (nehirler, pınarlar, göller veya deniz gibi), insan eliyle inşa edilmiş su tesisatları (çeşmeler, barajlar ve kanallar gibi) ve suyun hareketlerini veya su ekosistemlerinin özelliklerini sınıflandıran veya tanımlayan isimler, sıfatlar ve fiiller yer alır. En önemli terimlerden bazıları şunlardır: *wātar* 'su'; *aruna-* 'deniz'; *ḫapa-*, *ḫapa-/i-* (Luvice), *šiya-* (Hurrice), *ḫapinna-*, *arša(r)šur-* 'nehir, akarsu'; *wappu-* 'nehir kıyısı'; *luli-*, *wattaru-*, *altanni-*, *šak(k)uni-*, *tarman(a)-* (Hurrice), *wattanni-*, *šaruntа/i-* (Luvice), *ištappeššar* 'pınar, göl, gölet, çeşme'; dKASKAL.KUR (kelimenin tam anlamıyla 'kutsal toprak yol') 'yeraltı nehri veya akarsuyu'; *ḫaršummar, ḫaršar, tarnaluli-* 'pınar başı' headwaters; *aršanu-* 'akış, akıntı'. Gerek terminolojinin eşsiz zenginliği gerekse bu alanda sistematik ve kapsamlı bir çalışmaya duyulan ihtiyaç daha önceki araştırmalarda da belirtilmiştir.[20]

Hitit kaynaklarında *peyzaj* kavramının izini sürebilmek için yoruma dayalı bir yaklaşımı benimsememiz gerekir. Hitit dilinde veya Hitit arşivlerindeki diğer dillerde *peyzaj* ya da *kutsal peyzaj* kavramlarına tam olarak karşılık gelen terim veya ifadelere rastlanmamaktadır.[21] *utne* 'ülke', *peda* 'yer', or *gimra-* 'açık hava' gibi sözcüklerin semantik aralıkları geniştir ve bağlamlarına göre farklı kavramları ifade edebilirler. Örneğin, *utne,* 'devlet', 'toprak', 'bölge', 'kırsal' anlamlarına gelirken; *peda* sözcüğü 'yer', 'konum', 'mevki', 'yöre' olarak anlaşılabilir. *gimra-*

17 Reese-Taylor, "Sacred Places," 752.

18 Tim Ingold, "The Temporality of the Landscape," *World Archaeology* 25, no. 2 (1993): 158. Ingold'un tanımıyla, "görevler barınmanın kurucu eylemleridir" ve "normal hayat işlerinin bir parçası olarak bir ortamda yetenekli bir fail tarafından gerçekleştirilen herhangi bir pratik faaliyet olarak tanımlanabilir." Bir eylem-yeri (*taskscape*) ise "birbiriyle ilişkili faaliyetler dizisidir" ve "karşılıklı olarak birbirine kenetlenmiş görevler bütününden" oluşur.

19 Zinn, "Creating and Conserving Sacred Landscapes," 298–99.

20 Gerçek, "Rivers and River Cults," 255–56; Alice Mouton, "Water and the Gods: Ponds and Fountains in the Hittite State Cult According to Hittite Textual Evidence," *Ash-Sharq* 2 (2018): 112; Charles W. Steitler, "Sacred Springs, Spring Sanctuaries and Spring-deities in Hittite Religion" *Natur und Kult in Anatolien: Viertes Wissenschaftliches Netzwerk an der Abteilung Istanbul des Deutschen Archäologischen Instituts*, ed. Benjamin Engels, Sabine Huy ve Charles W. Steitler, Byzas 24 (İstanbul: Ege Yayınları), 1–25; Ahmet Ünal, *Hitite and Hurrian Tablets from Ortaköy (Çorum), Central Turkey: With Two Excursuses on the "Man of the Storm God" and a Full Edition of KBo 23.27* (İstanbul: Simurg, 1998), 85.

21 Benzer bir durum, Asur, Mısır veya Eski Yunan ya da Roma gibi diğer bağlamlar için de belirtilmiştir; bkz. Häussler ve Chiai, "Interpreting Sacred Landscapes," 4 ve Ann Shafer, "The Assyrian Landscape as Ritual," *Critical Approaches to Ancient Near Eastern Art*, ed. Brian A. Brown ve Marian H. Feldman (Berlin, Boston: De Gruyter, 2014), 713, https://doi.org/10.1515/9781614510352.713.

ise as 'açık hava', 'kırsal', 'tarla', 'yaban' anlamlarına gelebileceği gibi 'askeri sefer' için de kullanılabilir.[22] Bunlara ek olarak, Hitit metinlerinde, peyzajın veya peyzajı oluşturan unsurların özelliklerini, işlevlerini, kullanımlarını veya niteliklerini tanımlayan sayısız sözcük belgelenmiştir.[23]

Peyzajı (veya onun unsurlarını) ifade eden sözcükler, kutsallığı belirten diğer tanımlayıcılarla, özellikle de 'kutsal', 'kutsanmış', 'ruhani' veya 'ritüelle arındırılmış' anlamına gelen bir sıfat olan *šuppi-* ve daha az derecede 'saf, kirlilikten arınmış, katışıksız' anlamına gelen *parkui-* ile birleşebiliyordu.[24] *šuppi-* sıfatının genel olarak tanrılara veya tanrısal varlıklara atfedilebildiği anlaşılmaktadır, ancak daha yaygın olarak bir kimsenin, şeyin veya yerin tanrısal olanla bütünleşmeye uygun görüldüğü "kutsanmışlık" durumunu tanımlamaktadır.[25] *parkui-* ise muhtemelen "saf" veya "temiz" anlamına gelen daha genel bir sıfattı.[26] Hitit dünyasında kutsallık, doğaüstülük ve hatta tanrısallık canlı ve cansız çok çeşitli varlığa atfedilebilirdi: Antropomorfik tanrılara ek olarak nehirler, pınarlar veya dağlar gibi doğal çevre özellikleri, meteorolojik veya iklimsel olaylar ve belirli yerler veya binalar, hatta nesneler bile kutsal veya doğaüstü olarak algılanabilirdi. Ne var ki, aşağıda da gösterildiği üzere, kutsanmış ya da doğası gereği arı olan yerlerin yanı sıra, ritüel faaliyetlerinin de—belki de aynı derecede yaygın biçimde—'ıssız' ya da 'el değmemiş' yerlerde, 'yaban'da gerçekleştirildiği görülmektedir.

Yine de her ne kadar *peyzaj* sözcüğünün modern antropoloji ve coğrafya terminolojisindeki kullanımı ile tam olarak aynı çağrışımlara sahip terimler bulamasak da, tekrarlanan ve birbirleriyle ilişkili olan ritüel faaliyetleri için belirlenmiş ve bunlar tarafından oluşturulmuş bir alan anlamına gelen *kutsal peyzaj* veya *ritüel peyzaj* ile ilişkili, modern anlayışımıza benzer kavramları çağrıştıran ifadeler ve tanımlamalar buluyoruz. Her biri farklı ritüel kompozisyonlarına ait olan ve belirli ritüel faaliyetlerinin mekânsal çerçevesini tarif eden aşağıdaki örnekler, bu konuyu net bir şekilde aydınlatmaktadır:

a) "dağda, suyun olduğu kutsal bir yerde."[27]

b) "[Gideriz] dağa, dışarıda bir yere; sabanın uğramadığı yere gideriz."[28]

c) "Çadırları ya dışarıda bir yere ya da ormana kurarlar."[29]

22 Bu terimler için, bkz. Alwin Kloekhorst, *Etymological Dictionary of the Hittite Inherited Lexicon* (Leiden, Hollanda: Brill, 2007), https://brill.com/view/title/12608.

23 Peyzajla ilgili terminoloji ve tanımlamalar özellikle arazi bağış belgelerinde, tarla listelerinde ve Hitit antlaşmalarındaki "sınır tarifleri"nde öne çıkmaktadır. Bunlar için sırasıyla bakınız: Christel Rüster ve Gernot Wilhelm, *Landschenkungsurkunden hethitischer Könige,* StBoT Beih. (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2012), 78–85; Vladimír Souček, "Die hethitischen Feldertexte," *Archiv Orientální* 27 (1959): 5–43, 379–95 ve Vladimír Souček, "Randnotizen zu den hethitischen Feldertexten," *Mitteilungen des Instituts für Orientforschung* 8 (1963): 368–82; Gary M. Beckman, *Hittite Diplomatic Texts,* ikinci baskı (Atlanta, Georgia: Scholars Press, 1999). Peyzaj, mekân, yer veyahut doğal ya da yapılı çevrenin özelliklerine ilişkin zengin ancak (bildiğim kadarıyla) yeterince çalışılmamış terminoloji, biz modern araştırmacılar için sadece anlaşılması zor olmakla kalmaz, aynı zamanda antikçağ kâtiplerince genellikle bir dilden diğerine tercüme edilmeden bırakılmıştır.

24 Hitit Anadolusu'nda kutsallığa dair kavramsallaştırmalar için, bkz. Alice Mouton, "The Sacred in Hittite Anatolia: A Tentative Definition," *History of Religions* 55, no. 1 (2015): 41–64, https://doi.org/10.1086/681805.

25 CHD (*The Hittite Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago* [1980 ff.]) Š, bkz. "*šuppi-*".

26 CHD P, bkz. "*parkui-*".

27 KUB 9.28 (CTH 442) i 10'f.: ḪUR.SAG-*i šuppai pedi kuwapit* [*w*]*ātar ēšzi*; ayrıca bkz. Beckman "Intrinsic and Constructed Space," 155, n. 20; Gerçek, "Rivers and River Cults," 253, n. 1; CHD Š, bkz., *šuppi-*, 618 ve devamı. *Dammeli*'nin çevirisi için lütfen bkz. Jaan Puhvel, "Hittite *dammeli-*: *jurare in verba magistri*," *Journal of Cuneiform Studies* 64 (2012): 83–86.

28 VBoT 24 (CTH 393.A) i 31–33: *nu* ḪUR.SAG-*i dammeli pedi* [*paiwani nu k*]*uwapi* ^{GIŠ}APIN-*aš ÜL āraškizzi* [*nu apiya*] *paiwani.*

29 KUB 17.28 (CTH 730) iii 36–38: ^{GIŠ}ZA.LAM.GAR.ḪI.A *mān dammili pedi mān=kan* ^{GIŠ}TIR-*išni anda tarnanzi.*

> d) "Bir kimse denizin [bu] kıyısında bir ayin gerçekleştirir; [ancak buna] 'Denizin Ayini' denir" ve aynı kompozisyonun ilerleyen kısımlarında "altı testi şarap ile altı testi birayı yabana koyarlar," ifadesi yer alır.[30]
>
> e) "Onu yabanda başka bir yere getiriyoruz."[31]

Sadece ilk maddede (a) bir "kutsal yer"den (*šuppai pedi*) bahsediliyor olsa da bu örnekler ritüel amaçlı eylemlere ayrılmış kutsal yerlerin su, dağ tepeleri, ormanlar ve yabanda yer aldığı ya da buralarla bağlantılı olduğu şeklindeki ortak bir anlayışa açıkça işaret etmektedir.

Bazen de, Karadeniz bölgesinde önemli bir Hitit kült merkezi olan Hakmiş bölgesindeki kültleri konu alan ve "kült envanteri" olarak adlandırabileceğimiz bir belgeden yapılan aşağıdaki alıntıda görüldüğü üzere, düzenli ritüel performansları aracılığıyla kutsal bir peyzaj olarak algılanan geniş bir alanın ayrıntılı tasvirlerine rastlayabiliyoruz:[32]

> Ertesi gün rahipler, GUDU rahipleri, derebeyler, özgür insanlar [...] gelir ve *Halwanna* Dağı'nı dağa taşırlar. Eğer o (yani alan) düşman tarafından yıkılırsa, onu dağa götürürler ve onu [stelin (?) önüne] [yerleştirirler] ve stel bir kavağın altına dikilir. (Bir) avuç (undan) üç somun böler ve bira sunarlar. Düşman tarafından yıkılmadıysa, onu nehrin kenarında(ki) kavağın altındaki stele koyarlar.

Ve birisi dağın etrafındaki tüm kentlerden ekmek (ve) bira getirir.

> Yapraklı dallar Göğün Güneş Tanrısı'nı yakaladıklarında, tanrıyı kente götürür ve tapınağa yerleştirirler.[33]

Bu bölüm bize dağ tanrısı Hawanna'nın kült imgesine hem nerede hem de ne zaman adaklar sunulacağına dair canlı bir tasvir vermektedir: Dağda ya da nehir kenarında, etrafı kentlerle çevrili bir yerde, kavak ağacının altındaki bir stelin yanında, sabahtan gün batımına kadar, yapraklı dallar Cennetin Güneş Tanrısı'nı yakaladığında. Yukarıda alıntılanan örnekler bizi çalışmanın bir sonraki kısmına, yani ritüel faaliyeti ve su unsurunun varlığı ve failliği aracılığıyla oluşturulan kutsal peyzajlara ve ritüel peyzajlarına getiriyor. Sırasıyla 1) mit, bellek ve anlam depoları olarak su unsurlarını ve alanlarını, 2) suyun iletken niteliğini ve kutsal yerlerin ve peyzajların tanımlanmasında ve oluşturulmasında oynadığı kritik rolü ve son olarak 3) ritüel peyzajlarının su ayinleri aracılığıyla oluşturulmasını ele alacağız.

Mit, Bellek ve Anlam

Aşağıda, Hitit kenti Sassuna'ya (yeri bilinmiyor) giden yolun etrafındaki peyzajı anlatan, Hattuşa'da keşfedilmiş küçük ama sıradışı bir tabletin çevirisi sunulmaktadır. Bu metin, peyzajda yer etmiş olan sembolik anlamların—mitler, anılar, hikâyeler veya bilgilerin— nasıl da sürekli suyun dahil olduğu unsurlarda veya mekânlarda ya da bunların etrafında yoğunlaştığını göstermektedir. Yegâne amacı belirli bir peyzajı sözcüklerle tasvir etmek olduğu için benzersiz bir kompozisyondur ve büyük olasılıkla Sassuna'ya uzanan yolda hareket halindeki bir görgü tanığının deneyimlerinden oluşturulmuştur.

> *Šāššūna* yolu[nda], sağ [tarafta]: eski bir kule. Bir fırın, *tittapalwant*-yukarıda. Üstünde, *Muranhila Dağı*, dağ yuvarlak (ve) "kutsanmış."
>
> Geyik boynuzu: hastalıklı, aldatıcı bir pınar. Bir *šinahtura*-. Yontulmuş taşlar,

30 *nu=ššan k*[*ēda*]*ni*[?] *ANA* ZAG *arunaš* SÍSKUR *iyazi arunaš=a*[=…SÍS]KUR *ḫalziššanzi*; KBo 15.19 i 16–17: 6 ^{DUG}*K*[(*UKUB* GEŠTIN 6 ^{DUG}*KUK*)]*UB* KAŠ=*ya araḫza gimri ḫandānz*[*i*].

31 KUB 9.27+ i 16–17: *n=at gimri dammeli pedi pētummēni.*

32 "Kült envanterleri" olarak adlandırılan metinlerin yakın tarihli bir incelemesi için, bkz. Michele Cammarosano, *Hittite Local Cults* (Atlanta, Georgia: Society of Biblical Literature, 2018).

33 KUB 25.23+ i 10'–16'; i 19'–20'; i 23'–24'; çeviri şu yayına dayanmaktadır: Cammarosano, *Hittite Local Cults,* 362–65.

huwaši korunağının içindeler. Onun tahıl tarlası, yukarıda.

Ama derinlerde, dört adet pınar. Aşağıda dört kadının acı-tatlı ağızları, önde.

Küçük bir su kütlesi, bir fırın, *ašaliya-*, onlar *huwaši* korunağının içindeler. Akkanhila Dağı. [*Š*]*ūwanzana* [kenti]ne giden yol. [... *-a*]*lki* [... (-)]*hargāššana*. *Šalmā* kentinin *huwaši* korunağı, büyük, sağda. *Ukkiya* kentinin x-*aškueššar*'ı. Bir taş ocağında: Koyu renkli taşlar. *Hupandahšūwa* kentinin *huwaši* korunağı. Kentin arkasındadır.

Büyük bir uçurumda, *pandukišša,* bir tümsek, bir kule. Önde bir *huwaši* alanı, sulak bataklıklar[?], ağız biçimli, küçük su birikintisi, *huwazzarani-*. Bir kule, *Tāmūriya* Dağı. Geyiğin oluğu.

Šāššūna'ya giden yolda, solda.

Kolofon: Kâtip Aškaliya bu tableti Hatti'de, "Büyük" Labarna'nın önünde yazdı.[34]

Bu peyzajı oluşturan yerlerden bazıları doğal oluşumken (dağlar ve pınarlar gibi), bazıları da insan eliyle inşa edilmiştir (kuleler veya fırınlar gibi). Bu yerler arasındaki ilişkiler "sağ", "sol", "üst", "ön" veya "arka" gibi öznel konum bildiren kelimelerle aktarılmıştır. Çalışmamız açısından en önemlisi, söz konusu peyzajın sadece bir kişiye görünen bir şeyi temsil etmediğini, görünenin ötesine geçerek ortak bir sembolik anlama ulaştığını belirten işaretleri görmemizdir. Bu yerlerden bazılarının "geyik boynuzu: hastalıklı, aldatıcı bir pınar.", "dört kadının acı-tatlı ağızları" veya "geyiğin oluğu" şeklindeki tasvirleri, muhtemelen suya yakın yerlerle ilgili yerel bellek, bilgi, deneyim veya hikâyelere dayanmaktadır.[35]

Su unsurlarına atfedilen anılar ve mitler, anlam ve peyzaj arasındaki bağlantıyı yeniden teyit eden ritüeller aracılığıyla dile getirilip, uygulamaya konulabilmekteydi. Bu durum, bugünkü Oymaağaç'ta bulunan ve Hitit kült merkezi olan Nerik kentinin Fırtına Tanrısı'nı çağırmak ve yatıştırmak için gerçekleştirilen ünlü bir ritüel ve duadan yapılmış bir alıntıda canlı bir şekilde gösterilmektedir.

Sen, [*Maraš*]*ša*[*nta*] Nehri, Nerik'in Fırtına Tanrısı'nın ruhu[na] yakınsın. *Maraššanta* Nehri bir zamanlar batıya doğru akardı (*ipatarmaya-*), ancak Fırtına Tanrısı onu döndürdü ve tanrıların Güneş Tanrısı'na doğru akmasını sağladı. Onu *Ner*[*ik*]'in yakınından akıttı. Fırtına Tanrısı *Maraššanta* Nehri'ne şöyle dedi: 'Eğer bir kimse Nerik'in Fırtına Tanrısı'nı kızdırırsa ve o Nerik'ten, *dahanga-*'dan çıkarsa, sen, *Maraššanta* Nehri, onun başka bir nehre, başka bir pınara gitmesine izin vermeyeceksin.

Gökyüzünün Fırtına Tanrısı *Maraššanta* Nehri'ne şöyle dedi: "Yemin edeceksin. Akışı(nı) değiştirmeyeceksin." Ve *Maraššanta* Nehri akışı(nı) değiştirmedi.[36]

Görünen o ki, önde gelen bu tanrı, çok sevdiği Nerik kentini terk etmiş, sulak yeraltı dünyasına inmiş ve böylece yağış yetersizliğine yol açmıştı. Nerik'in Fırtına Tanrısı'nın Marassanta Nehri (bugünkü Kızılırmak) ile özel bir ilişkisi olduğu görülmektedir çünkü ritüel, tanrıyı ye-

34 KBo 62.5 (CTH 230). Bu benzersiz kompozisyonun dili sözlüksel ve sözdizimsel olarak gizemlidir; o nedenle çevirisi oldukça zordur. Benim çevirim şu yayına dayanmaktadır: Bkz. Jürgen Lorenz ve Elizabeth Rieken, "Auf dem Weg der Stadt Šāššūna ..." *Tabularia Hethaeorum: Hethitologische Beiträge. Silvin Košak zum 65. Geburtstag*, ed. Detlev Groddek ve Marina Zorman (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2007), 467–86. Ayrıca bkz. N. İlgi Gerçek, "Hittite Geographers: Geographical Perceptions and Practices in Hittite Anatolia" *Journal of Ancient Near Eastern History* 4, no. 1–2 (2017): 39–60, https://doi.org/10.1515/janeh-2017-0026.

35 Sulak yerlerin yerel hikâye kaynakları olarak incelendiği yayın için, bkz. Harmanşah, *Place, Memory, and Healing*, 54–82, 120–42.

36 KUB 36.89 (CTH 671) rev. 11–19. Önceki literatüre yapılan atıflarla birlikte, bu özel pasaj için ayrıca bkz. Gerçek, "Rivers and River Cults," 257.

raltı dünyasından çıkarmak üzere Marassanta Nehri'ni görevlendirmeyi amaçlamaktadır. Kompozisyon, Gökyüzünün Fırtına Tanrısı'nın Nerik kenti yakınlarındaki Marassanta Nehri'nin yatağını daha önceden nasıl belirlediğine ve nasıl Marassanta'yı bu belirlenen yatağa sadık kalması ve Nerik'in Fırtına Tanrısı'nın yağışları da beraberinde götürerek başka bir nehre ya da pınara gitmesini engellemesi için yemin ettirdiğine atıfta bulunmaktadır.

Mit ve belleğin peyzajın su unsurlarında kendini göstermesi gibi, su peyzajları da mitlere ve hikâyelere nüfuz etmiştir. Bunlar arasında, otuz erkek çocuğunu sepetlere koyup nehirden denize indirmesiyle ünlü Kaneş Kraliçesi'nin meşhur hikâyesi[37] gibi yerel anlatıların yanı sıra, kompozisyonun diğer Mezopotamya versiyonlarında bulunmamasına rağmen, Mala Nehri'ni (Orta Fırat'ın Hititçe adı, büyük bir kült öneme sahip nehirlerden biri) bir yer imi olarak kullanan Gılgamış destanının Hitit versiyonu gibi yabancı menşeli destanlar da bulunmaktadır.[38]

Bağlantılar Kurmak: Dün ve Bugün, Burada ve Orada

Su iletken bir madde olarak algılanmıştır; onun bir geçiş yolu olarak işlev görmüş olması, daha önceki çalışmalarda ayrıntılı olarak ortaya konmuştur.[39] Su, taşıtlar ya da ritüel faaliyetlerinden arta kalan çöpler gibi fiziksel unsurları uzak yerlere götürebilirdi. Ayrıca, tanrılar veya onların kutsal özleri ve hatta belki de insan ruhu gibi elle tutulamayan, ruhani özleri ve varlıkları da taşıyabilirdi.[40]

Akışkan unsurlar ve özellikler, insanların ritüel faaliyetleri yoluyla katılımları aracılığıyla, farklı mekânları—kozmik âlemler, coğrafi bölgeler, doğal ortamlar ve kentsel alanlar—ve farklı zaman aralıklarını içeren, birbirine bağlı bir ağ oluşturmuş *ve* bu ağa erişimi mümkün kılmıştır. Suyun farklı kozmik âlemleri birbirine bağlama ve tarihsel ya da mitsel zamana erişme kapasitesi, yukarıda bahsedilen Nerik'in Fırtına Tanrısı için yapılan ritüel ve ibadette kolaylıkla gözlemlenebilir. Burada nehir, Fırtına Tanrısı'nı sulak bir yeraltı dünyasından alıp getirmekle görevlendirilmiştir:

> O (yani *Nerik*'in Fırtına Tanrısı) dokuz denizin sahillerine indi. [O] aşağıya, [Nob]le Nehri'nin kıyılarına [gitti].[41]

Daha da ilginci, suyun fiziksel olarak birbirinden uzak mekânları ve yerleri birbirine bağlayarak coğrafi sınırların yanı sıra kentsel ve kentsel olmayan, iç ve dış mekân ya da doğal ve insan yapımı arasındaki ayrımları aşan kutsal peyzajlar ve ritüel peyzaları yaratabilmesidir. Bu konuya ilişkin çarpıcı bir örnek ise, Hitit ve Hurri dillerinde kaydedilen bir ritüelde bugünkü Ortaköy'de bulunan Sapinuwa ve çevresindeki çok sayıda nehir ve pınara libasyon kabul etmeleri için çağrıda bulunulmasıdır.[42] İşin ilginç yanı, Puratti (Fırat'ın bir diğer adı) gibi uzak nehirlerin Sapinuwa'ya kadar uzanan yerel nehirler aracılığıyla çağrılabildiğini ve bunlara adaklar sunulabildiğini görüyoruz:

37 Harry A. Hoffner, *Hittite Myths*, ikinci baskı (Atlanta, Georgia: Scholars Press, 1998), 81–82.

38 Della Casa, "Hittite Symbolic Landscapes," 211–12 (ek atıflarla birlikte); Gary Beckman, *The Hittite Gilgamesh* (Atlanta, Georgia: Lockwood Press, 2019), 5–6, 9–10.

39 Yiğit Erbil ve Alice Mouton, "Water in Ancient Anatolian Religions: An Archaeological and Philological Inquiry on the Hittite Evidence," *Journal of Near Eastern Studies* 71 (2012): 53–74; Ömür Harmanşah, "Cities, the Underworld, and the Infrastructure: The Ecology of Water in the Hittite World," *New Materialisms. Ancient Urbanisms*, ed. Susan M. Alt ve Timothy R. Pauketat (Londra ve New York: Routledge, 2020), 228.

40 İnsan ruhunu taşıyan su hakkında bilgi edinmek için, bkz. Erbil ve Mouton, "Water in Ancient Anatolian Religions," 61–63.

41 KUB 36.89 (CTH 671.1.A) rev. 21–23.

42 CTH 776.1'e atfedilen KBo 23.27, şu yayında derlenmiştir: Bkz. Ünal, *Hittite and Hurrian Cuneiform Tablets*, 86–97; Marie-Claude Tremouille, *Quelques observations sur KBo 23.27+ et ses relations avec CTH 776*, *Studi e Testi II,* Eothen 10, ed. Stefano de Martino ve Fiorella Imparati (Firenze: LoGisma, 1999), 193–211.

> *Šapandaliya* kentinin nehrinden bir kap su getirirler. *Zuwahhu, Zitarpa, Puratti* ve *Ubilpaeše* nehirlerini çağırırlar. O, *Šapandaliya* kentinin nehrine (ve) bu nehirlere libasyon [sunu] yapar.[43]

Aynı ilkelerin daha küçük ölçeklerde de geçerli olduğunu görebiliriz. Bazı ritüellerde veya kült törenlerinde, ritüeli veya töreni gerçekleştirenlerin tanrısal su kaynaklarına *yerinde* (*in situ*) tapınmak veya sulak alanlardan malzeme elde etmek için bir ortamdan diğerine geçmeleri gerekliydi. Mobilite, ritüel faaliyeti ve su arasındaki bu bağlantı bizi son başlığımıza, yani ritüel peyzajlarının oluşturulmasına getiriyor.

Ritüel Peyzajları, Sulak Eylem-Yerleri

Suya ilişkin unsurlar, özellikler ve yerler birbiriyle bağlantılı ve tekrar edilen bir dizi görev, faaliyet veya performans aracılığıyla ritüel peyzajlarını veya *eylem-yerleri* oluşturabilir.[44] Hitit metinlerinde gözlemleyebileceğimiz, su ile ilgili olup birbiriyle bağlantı halindeki ana görev ve faaliyet türleri aşağıda sıralanmıştır; bu görev ve faaliyetler, sınırları net bir şekilde belirlenmiş kutsal alanları ve ritüel peyzajlarını oluşturmuştur:

1. Suyla ilişkili yerler, belirli mevsimlerde, günlerde, saatlerde ya da özel durumlarda gerçekleştirilen, tipik olarak zamana dayalı olan ritüeller ve kült törenleri sırasında ibadet etme, kurban verme ve performans sergileme ortamı olarak işlev görmüştür.[45] Bunlar nehir ve pınarların kıyısında yapılan arınma ritüelleri, kutsal su tanrılarına (nehirler, pınarlar, göletler ya da deniz gibi) seslenmek için yapılan yakarış ritüelleri, farklı kehanet türleri—özellikle kuş falı—ve güzergâhlarında genellikle nehir, gölet ya da pınarların performans alanı olarak yer aldığı devlet destekli bayram geçit alayları gibi çeşitli türlerde olabilir.[46] Su kaynakları, resmi veya devlet destekli ritüel ve törenlere ek olarak, kara büyü veya nehir ordali gibi daha tatsız veya tekinsiz uygulamalara da sahne olabiliyordu.[47]

2. Başta su olmak üzere nehir kenarlarında kil ve pınarlarda çakıl taşları gibi önemli ritüel malzemelerini temin etmek amacıyla sulak alanlar düzenli olarak ziyaret edilirdi.[48]

3. Sulak yerler, ritüellerin fiziksel ve kirliliğe yol açabilecek kalıntılarının boşaltıldığı yerler olarak hizmet verebiliyordu. Bu tür ritüel kalıntıları düzenli olarak doğrudan akarsuya atılır ya da değerli metallerden veya kurbağalardan! imal edilen tekneler gibi özel taşıtlara aktarılır ve bunlar daha sonra akarsuya bırakılırdı. Akarsuyun—bu genellikle bir nehir olurdu—bu kalıntıları denize, uzak yerlere ya da yeraltı dünyasına taşıması beklenirdi.[49]

Böylelikle ritüel faaliyetleri, hem birdenbire kutsal ve kutsanmış kabul edilen hem de tehlikeli bulunan ve de sınırları çevreden net bir şekilde ayrılmış *iş peyzajları* oluşturmuştur. Bu tür peyzajlara karşı özel bir tutum sergilendiğini gösteren metinler mevcuttur. Örneğin, daha önce sözü edilen Sapinuwa çevresindeki nehirleri ve pınarları konu alan ritüelde, ritüel uzmanlarının Kızıl Nehir ($^{İD}SA_5$) ile Marassanta Nehri'nin birleştiği yerden su alınmaması konusunda uyarıldığını görüyoruz:

43 KUB 23.27+ i 13–17.

44 Bkz. 17. dipnot.

45 Deniz kıyısı ritüelleri için, bkz. Çilingir Cesur ve Cammarosano, "Hitit Büyü Ritüellerinde Deniz," 68–72; nehir kenarındaki ayinler için, bkz. Gerçek, "Rivers and River Cults," 260–61; pınarların başında yapılan ayinler için, bkz. Steitler, "Sacred Springs," 1–25.

46 Gerçek, "Rivers and River Cults," 260, n. 34.

47 Gerçek, "Rivers and River Cults," 260–61.

48 Volkert Haas, *Materia Magica et Medica Hethititca* (Berlin: Walter de Gruyer, 2003), 141–60.

49 Çilingir Cesur ve Cammarosano, "Hitit Büyü Ritüellerinde Deniz," 72–78.

> Kızıl Nehir'in *Maraššanda* Nehri'yle birleştiği yerden su çekmeyecekler. Nehrin aşağısından çekmezler, çünkü Fırtına Tanrısı'nın Adamı Kızıl Nehir'e gider. Orada ikinci kez de su çekmezler. Suyu *Maraššanta* Nehri'nin yukarı kesimlerinden çekerler.[50]

Bu belgede, çeşitli nehirlerden su çekmekle sorumlu olan uzmanlar kestirme yolu seçerek Marassanta Nehri ile Kızıl Nehir'in birleştiği yerin yakınından su çekmemeleri konusunda uyarılmaktadır. Görünüşe göre, Kızıl Nehir özellikle Fırtına Tanrısı'nın Adamı adıyla anılan ritüel uzmanının kült faaliyetlerine ayrılmıştı ve kutsal ve/veya kirlenme riski bulunan bir yer olarak kabul ediliyordu.

Sonuçlar: Bir Su Peyzajı

Bu makale, Hitit Anadolusu'ndaki kutsal peyzajların izini, burada yaşamış olanların deneyimlediği şekliyle, yazılı belgelerde sürmeye ve böylece metinlerin, hiçbir zaman tam olarak sakinlerinin deneyimlediği gibi deneyimleyemeyeceğimiz geçmiş döneme ait bu peyzajları ve onların algılanma biçimlerini yeniden canlandırmadaki önemini vurgulamaya çalışmıştır. Uzun zamandır literatüre hâkim olan, Hitit merkez bölgesinin vahşi, ehlileşmemiş, hatta çorak bir bozkır olduğu görüşünün ve aynı derecede ısrarcı bir biçimde ileri sürülen "kıyısız" bir Hitit uygarlığı fikrinin aksine[51] mevcut metinsel ve arkeolojik kaynaklar, Geç Tunç Çağı Anadolusu'ndaki toplulukların anavatanlarını suyla iç içe bir peyzaj olarak gördüklerini ortaya koymaktadır. Sadece ülkelerinin denizle çevrili olduğunun bilincine varmakla kalmayıp topraklarını sınırsız bir boyuta bağlayan ve onların farklı zamansal, mekânsal ve kozmik âlemlere erişmelerini sağlayan bir su ağının nüfuz ettiği bir peyzaj olarak gördükleri anlaşılmaktadır. Yüzeyinde pınarlar, nehirler, göletler ve göllerin, alt kısımlarında ise sulak mağaralar ve derin obrukların bulunduğu karstik topografyası, Geç Tunç Çağı Anadolusu'nda yaşamış toplulukların dünyayı algılama ve onunla etkileşime girme biçimlerini derinden etkilemiştir.

Bu çalışmada ele alınan temalar kaçınılmaz olarak daha geniş bir tartışmanın parçasını oluşturmaktadır, çünkü kutsal peyzajların zamansal ve mekânsal ölçekleri, peyzajda ritüel kaynaklı insan müdahalelerinin çeşitliliği veya devletin kutsal peyzajları kamulaştırma, siyasallaştırma ve anıtsallaştırmadaki rolü gibi dikkate alınması gereken daha pek çok husus bulunmaktadır. Son olarak, Hitit Anadolusu'nda genel *peyzaj* kavramı ve bu kavramın *kutsal* peyzaj, *ritüel* peyzaj ya da *su* peyzajı gibi alt kümeleri, yalnızca Hitit dini ile ilgili olmakla kalmaz; aynı zamanda, özellikle de insan faaliyetlerinin peyzajın—Hitit perspektifinden bakıldığında—kendisini canlandıran özelliklerini yok ettiği günümüzde, başlı başına bilimsel olarak incelenmeye değerdir.

50 KBo 23.27+ (CTH 776.1), ön yüz, ii 25′–35′. Buradaki çeviri ve yorum, bazı değişikliklerle birlikte şu kaynaklara dayanmaktadır: CHD L–N, bkz. *ma(n)ni(n)kuwan*, 172 ve CHD Š, bkz. *šarazziyaz* 1, 251.

51 Müge Durusu-Tanrıöver'in bu kitaptaki çalışmasına bakınız. Karş.. Beckman, "The Sea! The Sea!," 15.